

Валерій Войтович

ГЕНЕАЛОГІЯ БОГІВ ДАВНЬОЇ УКРАЇНИ*

У монографії чи не вперше в історії української філософської науки автор, використовуючи порівняльно-історичний аналіз і співставлення з іншими індоєвропейськими міфологічними системами, спробував комплексно осмислити та реконструювати міфологічний світогляд наших Предків, зокрема, пантеон давньоукраїнських Богів. У книзі зібрано унікальний ілюстративний матеріал з різноманітних історичних та сучасних джерел.

Вступ

Розділ I. Природа сакрального у давній Україні:

1. Джерела
2. Історіографія

Розділ II. Передумови появи Богів у давній Україні:

1. Міфо-релігійний космос давньої України (Всевидяче Око. Алатир. Род. Пуруша. Яма. Ямі)
2. Поняття про найвищого Бога (Бог. Бог Всебог. Всевишній)
3. Велика Богиня усього стущого (Велика Богиня. Богородиця. Оранта)

Розділ III. Реконструкція пантеону давньоукраїнських Богів:

1. Лада – Богиня Всесвіту (Дерево Життя. Лада. Ладо. Лея. Полель. жива)
2. Білобог і Чорнобог – сини могутнього Рода (Лета. Білобог. Чорнобог. Мара)
3. Сварог – прабатько всіх Богів (Небо. Вогонь. Сварог. Сварга. Див. Зодіак)
4. Дажбог – Бог-даватель усілякого добра (Сонце. Дажбог. Дабог. Сварожич)
5. Мати Сира Земля та її великі Богині-Берегині (Мати Сира Земля. Слава. Берегиня. Покрова)
6. Пречисті Діви – дружини Богів Сонця та Неба (Мокша. Дива. Діва. Дівич-гора. Рожаниці)
7. Хорс – Бог життєдайного світла Місяця (Місяць. Затемнення. Хорс. Числобог)
8. Зоря – найпрекрасніша небесна панна (Зоря. Світозар)
9. Троян – владика Неба, Землі та Потойбіччя (Троян. Триглав. Коляда. Овсень. Ярило. Симаргл. Світовид)
10. Перун – Бог блискавки та грому (Грім та Блискавка. Перун. Паликопа. Ілля-громовержець. Стрибог)
11. Велес-Волос – покровитель людської душі (Велес-Волос. Велесів тиждень. Культ Велеса. Волхви)
12. Купало – охоронець духу Матері-Землі (Купало. Марена. Купальниця. Купальська ніч)
13. Арей – Бог війни (Арей. Яровит. Руєвит. Поренут. Радегаст)

Розділ IV. Реконструкція міфологічних персонажів:

1. Ордан – святитель підземних вод (Вода. Дана)
 - 1.1. Орданський міф, його семантика та походження (Ор. Ра. Орій (орієць))
 - 1.2. Колядки – джерело національної культури (Колядки. Водохреща. Ярдан. Юрдан. Гордан. Йордан. Єрдан. Ордан)
2. Шум-Шумлячий – божество лісу
 - 2.1. Ліс у звичаях українців (Ліс-шум. Священний гай. Діброва. Водіння Куста. Миха)
 - 2.2. Веснянки-гаївки – різновид фольклорної творчості українців (Весна. Закликання весни. Веснянки. Гаївки. Весільне гільце)
3. Колодій – божество шлюбу
 - 3.1. Походження та семантика слова Колодій (Коло. Коло-Сонце)
 - 3.2. Походження свята Колодія (Історико-етнографічні джерела. Дослідники про походження терміну “Колодій-Колодка”)
4. Урай-Рай – божество плодючості
 - 4.1. Витоки стародавнього свята Урай-Рая (Небесні ворота. Рай. Вирій)
 - 4.2. Фольклорні та історичні витоки образу святого Юрія Урай Рая (Святий Юрій – син Божий. Святий Юрій – герой-воїн)
5. Корочун – Божий служивець з сонячним оком
 - 5.1. Витоки давньоукраїнського свята Корочуна (Дід. Дідів день. Дідух. Коровай. Калач)
 - 5.2. Корочун у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених (Корочун – міфічний праїд, прабатько. Корочун – божество, яке повертає Коло-Сонце до весни)

* Войтович В. Генеалогія Богів давньої України. — Рівне: Видавець Валерій Войтович, 2007. — 556 с: іл. — С. 2–23.

6. Зільник-Зилота – володар цілющого зела
 - 6.1. Чарівне зело у віруваннях українців (Богиня рослинності Майя. Чарівне зело)
 - 6.2. Божества – опікуни рослинного світу (Зилот Симон. Золотиха. Онуфрій. Спас. Маковій. Пантелеймон)
7. Калета – божество людської долі
 - 7.1. Місячна символіка передріздвяного свята Калети (Нав. Доля. Катерини)
 - 7.2. Проукраїнське свято Калети (Вчені-дослідники про свято Калети. Обрядодійства на святі Калети)

Висновки

Словник-показчик міфологічних імен та назв

Коло Свароже

Список використаних джерел

Summary

Вступ

Відомий український учений Йосип Джунь якось сказав: “В наш час чи не є мужністю щире бажання розкрити життєдайний зміст української міфології, яка часто загалом оцінюється розпливчатим поняттям язичницьких, тобто “поганських”, вигадок. Та ніщо не може позбавити нас любові до своїх прадавніх звичаїв і міфів, бо то душі наших предків промовляють до нас сконцентрованим досвідом космічних епох і будять нашу генетичну пам’ять. Якими б скарбами знань не володіли наші пращури, знаннями, що втрачені нині і яких сягаємо заново в циклах творення і втрат, конкретний характер цих знань є менш важливим, ніж існування наших міфів. Бо саме вони цілющою россою оживляють і відроджують нашу душу і спонукають нас бути достойними себе, манять нас назад, у втрачений рай Уорена, назад до самих себе, до нашої сучасності і розуміння того, що час міфології – це сьогоднішня. Бо найважливіше – знати, чиї ми нащадки. Тому міфи і викликають такий шалений спротив, як ніякі інші “казочки”.

Українці складають комплексне ядро найдавнішої білої раси на Землі, вік якої сягає мільйони років. Ніякий інший народ на Землі не зазнав стількох випробувань, принижень і геноцидів упродовж тисячоліть аж до сьогоднішнього дня. Міфи заважають такому тотальному нищенню нації, бо показують велич нашої історії і духу Предків. Олександр Знойко у своїх дослідженнях переконливо показав Ра-Синське походження більшості грецьких богів. Та є міф, ще більш важливий для нас і для всього світу про те, що родоначальники нашої раси володіли позамежними знаннями, енергіями і можливостями і давали поштовхи для розвитку світової цивілізації на всіх континентах. Описи зовнішнього вигляду богів у древніх міфах, їх звичаїв і навіть одяжі ідентичні описам Ра-Синів у древніх греків чи описам їх в інших народів. Ось як описано Бога в одному з ацтекських кодексів: “Білявий і рум’яний чоловік з довгою бородою, високим чолом, великими очима, який прибув із-за моря на човні, що плив сам по собі без весел”. Прабатьківщиною наших великих пращурів була Гіперборея, існування якої на місці нинішнього Льодовитого океану науково підтвердив індійський вчений Б. Г. Тілак у фундаментальному дослідженні “Арктична батьківщина в Ведах”. Ось що говориться про них у священній книзі майя “Пополь-Вух”: “Обдаровані розумом, вони бачили суть, причому бачили далеко і досягли успіхів у пізнанні того, що є в світі. Приховане віддалю вони бачили, не сходячи з місця. Великою була їхня мудрість”. У ведичних санскритських текстах (а українська мова є найближчою до санскриту) і в “Махабхараті” описано різні типи чудесної зброї оріїв, наприклад, “акшисантараджана”, яка насилала на воїнів паніку, чи “кукудін” – зброя, що насилала сон, або “асья-модана” – зброя, яка викликала втрату пам’яті, чи блискавкомет “вадждра”, лук “гандива” та ін. Ті “інопланетні” боги, яких з таким захватом описує невгамовний Уріх фон Денікен, за всіма ознаками нагадують нашого Лея, або Аполлона Гіперборейського. На нашій древній Землі, як про це свідчать численні артефакти, вже існували надзвичайно розвинені орійські цивілізації, але вони гинули тому, що забували великий заповіт свого прабатька Орія: “Нам належить лише те, що ми віддаємо іншим”.

Дослідників міфології іноді зневажливо називають “казкарями”. Дійсно, не завжди легко пам’ятати древні перекази, а часто ще трудніше повірити в них. Та немає в світі нічого більш реального, ніж міф, і ми, українці, збереглися, може, саме тому, що не можемо жити без своїх міфів і умудрилися вижити всупереч демонам своєї власної природи. Тому й ведеться така непримиренна боротьба проти наших міфів, які розкривають правду нашої великої історії та історії білої раси. І сьогодні триває підступна, підла боротьба проти українських традицій не лише за допомогою псевдокультури ТV, але й за допомогою голодоморів і сучасного “букету” геноцидів, що призводять до вимирання титульної нації. А що офіційна історична наука чи світова спільнота? Вони затято цих геноцидів не визнають. Офіційна історія чванливо відкидає священні тексти, як міфи, і живиться ще більш химерними міфами, відкидаючи навіть реалії сучасних геноцидів, підтверджуючи ще раз знамените висловлювання Наполеона Бонапарта: “Що таке історія, як не брехня, з якою всі згодні”. Додамо, що брехня з умислом. Саме тому міф спонукає нас бути гідними сучасності. Велика сила сучасної науки полягає у принципі експериментального моделювання. Її серйозний недолік – обмеженість засобів вимірювання в умовах невизначеності. Саме принцип невизначеності призвів до драматичного повороту у розвитку сучасної

науки: поставлено під сумнів самі основи наукового знання. Революційним відкриттям було очевидне зникнення можливості передбачення поведінки матеріального світу, поведінки, яка парадоксальним чином розпадається на структури за складністю. Людське сприйняття непереборної невизначеності у світі так само мало вгамовувалось науковим методом, як і астрологічне передбачення. Міф якраз і є школою виживання в умовах невизначеності. Хто ми і для чого ми на Землі? Це питання наука не тільки не вирішує, а й доказує відсутність у ньому змісту. У цьому напруженому полі між міфом і наукою нація вковує свою душу. Боротися з міфом і минулим можна завжди і скільки завгодно, та повертатися ми будемо завжди впорожні, бо не наука, а міфологія задає Великі Питання про суть і значення нашої нації і нашої відповідальності”.

Сукупність міфо-релігійних уявлень давнього населення України сягає кінця I тис. до н. е. – I тис. н. е. У період його розселення з праслов'янської території (між Віслою і Дніпром, передовсім з районів Карпат) по Центральній і Східній Європі від Ельби (Лаби) до Дніпра і від південних берегів Балтійського моря до півночі Балканського півострова відбулася диференціація давньої міфології. Саме тому тривалий час зберігалися основні спільні характеристики загальнослов'янської міфології.

Давньоукраїнські вірування, які вважаються частиною індоєвропейської релігії, за півтори тисячі років зазнало значних втрат. Майже повна відсутність відомостей про давню релігію до VI ст. і незначна їх кількість, які відносяться до періоду від VI ст. по XI ст., змушують учених на основі досліджень етнографічних та фольклорних матеріалів XIX–XX ст. у порівняльно-історичний спосіб співставлення з іншими індоміфологічними системами, зробити спробу реконструкції давньої міфології.

Міфо-релігійний світогляд західних племен відомий за деяким локальними варіантами, характерними для балтійських народів, чеських і польських племен. Найбільше відомостей маємо про балтійських Богів, які відзначаються особливою архаїчністю (племена північної частини межиріччя Ельби та Одера), і про релігійний світогляд східних племен (Київ і Новгород).

Однак, як зазначають учені, вся сукупність міфічних персонажів вищого рівня в балтійських народів, котрі вражають своєю “розпорошеністю”, не була об'єднана у пантеон (на відміну від східних племен). Разом маємо тут значну кількість описів культових центрів, храмів, ідолів, жертвоприношень, ворожін і т. ін. Найбільш відомими Богами балтійських племен вважаються Світовид (Світовит) — “Бог богів”, “перший, або вишній із богів”, пов'язаний з війнами і перемогою, разом і з ворожбою; Триглав – споріднений із Трояном, також названий “Вишнім Богом”, – як і у Світовіда, його атрибутом був кінь, якого використовували для ворожби. Сварожич-Радигост вважався головним Богом у своїх культових центрах, зокрема в Ретрі, і був пов'язаний з військовою функцією та ворожбою. Яровит – Бог війни і покровитель війська (ототожнювався з Марсом) – вважався також Богом родючості. Руєвит також пов'язувався з війною. Поревит зображувався без зброї, мав чотири обличчя, п'яте на грудях. Чорнобог, на противагу Білобогу, вважався божеством зла. Прове – Бог, пов'язаний зі священними дібровами, деревами, дубами; Припегала – з оргіями; Подага – божество, якому молилися в храмі. Жива – жіноче божество, пов'язане з жіночою снагою. На жаль, “язичницька традиція” у балтійських племен, як і міфо-релігійна цілісність “язичництва” на Русі, була насильно перервана у період християнізації. Як зазначає Іван Нечуй-Левицький, “український народ – один з менших синів в сім'ї індоєвропейських народів. Ще його міфологія не розвилась гаразд, як дуже раннє християнство в Києві, дуже рання візантійська просвіта захопила й спинала її в самому процесі розвитку, повернула життя українського народу на іншу стежку й занести багато цікавого для науки в українській міфології” /Левицький, 1992.— С. 3/.

Південні народи раніше за інших зазнали впливу християнства, а тому майже не збереглося відомостей про їхній пантеон. Однак, як зазначають вчені, міфологія не могла виникнути абстрактно. Ще Фрідріх Вільгельм Йозеф Шеллінг (1775–1854) наголошував, що “міфологія народу може виникнути лише із самим народом”. Праці Шеллінга сприяли утвердженню міфології, без якої не змогло б розвиватися мистецтво. Він вважав, що грецька міфологія виникла на основі “безкінечної” народної творчості, яка відображає “вічну плінність” /Шеллінг, 1989. – С. 236/. Учений пропагував створення на основі здобутків науки і мистецтва новітньої міфології, і пропонував таким чином повернутися в лоно міфології, з якої вони й вийшли.

Розвиток народної міфології досить цікавий для істориків. З відкриттям у XVIII та на початку XIX ст. пам'яток давньоруської старовини, з дослідженням народного побуту та обрядів виникло бажання заглянути у потаємні куточки цих міфо-релігійних вірувань задля осягнення хоча б незначних свідчень про давню релігію Предків. Видатний вчений-славіст Олександр Котляревський (1837–1881) відзначав: “Доба міфічна є світанком історії народу, але ще не історією; в ній немає подій, немає певного часу і простору для них, тут ми знаходимо образи, що склалися невідомо коли і як. Дивитися на цей час треба іншими очима, міряти іншою міркою, відмінною від звичайно вживаної в історичній критиці. Історичний аналіз може відділити пізніші паростки, але мало допоможе у прагненні збагнути дух старовини і проникнути в її заховані таємниці: вони залишаться незрозумілими доти, поки не підійдемо до найсвіжішого джерела, скарбниці старовинних вірувань і одкровенень – рідної мови, поки через наближення до спільної доісторичної старовини інших індо-європейських народів не навчимося розуміти й цінувати відповідно свої власні цінності” /Котляревський, 1890.— С. 253/. Микола Костомаров (1817–1885), автор відомої монографії “Слов'янська міфологія” (1847) зазначав, що в

людини “є таємне око, яке бачить, що і груба матерія має зв'язок із духовною істиною; є таємний голос, який вказує, в чому полягає цей зв'язок. Оце усвідомлення духовного в тілесному і складає основу всього прекрасного в мистецтві. Воно є ознакою гармонії і любові, що існує між творцем і його витворами. Людина здатна любити тільки дух; тілесне саме по собі недоступне його серцю” / Костомаров, 1930.– С. 15/. М. Костомаров також зауважував, що спочатку людина сприймала природу цілісно: вода – пізніше ріки, озера, джерела, болота; дерева – пізніше дуб, береза, клен, липа; птахи – пізніше орел, зозуля, ворона, голуб і т. ін. “Разом з тим, – каже М. Костомаров, – людина створювала про ці предмети міфи, вигадані події з морального світу стосовно до цих фізичних предметів. Міфи і символи зумовлюють і взаємно породжують один одного. Міф, поєднаний з яким-небудь предметом фізичної природи і свідомості людини, повідомляє цьому предметові постійну присутність того духовного значення, що міститься в самому міфові” /Костомаров Н., 1994. – С. 65/. Щодо народної творчості вчений зауважував: “...Народ після прийняття християнства продовжував жити з попередніми предківськими поглядами і навичками, що збереглися й досі, але водночас на нього впливала наступна доба. Ця живучість давніх вірувань, сприяючи збереженню основної суті старовини, водночас сприяла і змінності у формах висловлення; давні поетичні світогляди не могли зберігатися як археологічні коштовності...; вони залишалися в обігу справжнього духовного життя народу і тому неминуче мали підкорятися життєвому потоку і зазнавати змін; від цього деякі форми виникали заново, але неодмінно на старій підкладці... Взагалі способи ставлення людини до природи в українських піснях такі, що могли утворитися лише за часів панування міфологічних поглядів у духовному житті народу” /Там само.– С. 68/. Вчений переконує, що обрядові пісні мають автохтонний характер. “Обряди були одночасно й релігією, виражали практичний бік міфу”, – наголошує О. Веселовський у статті “Порівняльна міфологія та її метод” (1873) /Пропп, 2002. – С. 272/.

У “Слов'янській міфології” М. Костомарова, як відзначив М. Яценко, головним є доведення (через цілу систему зіставлень з історією Давнього Сходу, античною, давньоіндійською, іранською й скандинавською міфологією, ідентифікацію різних міфологічних персонажів – Перуна, Сварога, Радегоста, Свентовита та ін. – як посередників між небом і землею) думки про те, що єдиною верховною силою у слов'ян у різних іпостасях було божество, яке усоблювало світло і Сонце (вогонь), якому протистоїть Чорнобог (диявол) – носій зла, ворог світлоносного начала, життя, добра /Яценко, 1994.– С. 18-19/.

Існувала ще одна приманка для істориків: “грецька і римська міфологія була чудовим ореолом класичного минулого, а тому спокушувала, збуджувала патріотизм Предка, змушувала і його створювати у себе вдома свій Олімп зі своїми богами і богинями” /Иванов, 2005.– С. 3/. Це – слова відомого дослідника культу Перуна Йордана Іванова (1903).

Спочатку такі намагання не дали якісного результату, особливо наукового. Михайло Попов висловлювався у “Кратком описании славянского баснословия” (1768), що його твори “зроблені скоріше для розважання читача, аніж для важливих історичних довідок”, а Григорій Глінка зізнавався, що сам від себе робив перебільшення у своєму творі “Древняя религия славян” (1804): “...Гадаю, не согрішу, коли при порожнечі і недоліках... буду наповнювати власною на кшталт давньої фантазією” /Глінка, 1993.– С. 90/. Ті ж самі недоліки помітні, як зазначає І. Сахаров, у всіх авторів, які писали про народну міфологію під впливом порівняльно-міфологічної школи братів Грімів, особливо одного з них, Якоба Грімма, автора фундаментальної праці “Німецька міфологія” (1835). Як зазначає відомий український вчений Роман Кирчів, ця праця “мала великий вплив на активізацію процесу вивчення національних міфологій, у тому числі і слов'янських народів” /Кирчів, 2000.– С. 9/. І коли було досліджено, що деякі з пам'яток, які дали багатий матеріал для міфології, виявилися фальшивками (напр., образ Бога Радигаста, Прильвицькі ідоли, Суд Любуші, Кларедвірський літопис і т. д.), більшість богів було викинуто зі стародавнього пантеону. А коли школа історика релігії Макса Мюллера (1823–1900) довела, що багато з міфологічних імен ніщо інше, як порожні слова, які виникли від ненормальної мови – “Міфологія – хвороба мови” – з тієї пори і похитнулася будова “байкеслів'я” взагалі і слов'янського зокрема /Иванов, 2005. – С. 4/. Дійшло до того, що з руського Олімпу викинуто було майже всі божества. Залишався лише Перун, якого Д. Шеппінг у своїй праці “Мифы славянского язычества” теж заперечував, визнаючи лише Белеса /Шеппінг, 1849.– С. 117/. І, навпаки, багато інших дослідників вважали Белеса чужим.

Єдиним джерелом польських Богів вважається “Історія Польщі” Я. Длугоша (3-я чверть XV ст.), в якій знаходимо перелік деяких імен у супроводі відповідників з римської міфології: *Yesza* – Юпітер, *Lyada* – Марс, *Dzydzilelya* – Венера, *Nya* – Плутон, *Dzewana* – Діана, *Marzana* – Церера, *Pogoda* – відповідність, частково тимчасова, *Zywyu* – Життя (*Vita*). А. Брюкнер, проаналізувавши ці польські назви, дійшов висновку, що більшість з них є вимислом хроніста і не мають коренів у народних віруваннях. Інші вчені доповнюють список новими божествами, ймовірність існування яких, за визначенням дослідників, не дуже висока (напр., Лель, Полель і Погвизд у Маховського, Похвист у Кромера) /Иванов, Топоров, 1997.– Т. 2. – С. 454/.

Критичними у питаннях народних міфо-релігійних вірувань другої половини XIX ст. стали чеська і словацька школи, зокрема це були вчені Я. Гануш, К. Ербен, Й. Іречек, А. Штур, І. Первольф, І. Воцель. У своїй розвідці “Про слов'янську міфологію” (1857) К. Ербен, спираючись на народні

джерела, пов'язував виникнення таких міфологічних персонажів, як Чорнобог, Білобог, Змій і Водяник, з боротьбою темних сил зі світлими. Свого часу Ербен підтримував широкі зв'язки з багатьма діячами тогочасної культури, зокрема і з українськими етнографами-міфологами – О. Бодяньським, І. Срезневським, О. Потебнею, Я. Головацьким та ін.

Помітний слід на теренах народних міфо-релігійних вірувань залишив Станко Враз (1810–1851), який разом з Ізмаїлом Срезневським (1812–1880) вивчав фольклор і міфологію “Великої Іллірії”. Визначним дослідником у польській (польсько-українській) школі був фольклорист-етнограф Антон Новосельський (1823–1880). У своїй двотомній праці “Український народ” вчений, спираючись на легенди, казки, повір'я, замовляння та ін., “намагався відшукати міфологічне зерно”. Цінним матеріалом для реконструкції українських міфів для нього стали персонажі казок: Сученко, Вернидуб, Вернигора та ін., яких учений порівнював з грецьким епосом. Казки – це ніщо інше, як старовинні міфи, які збереглися з індоєвропейських часів. Як зазначає сучасний дослідник українського фольклору Микола Дмитренко, “позитивною рисою досліджень південних і західних слов'ян була глибока увага до власних традицій народної культури, до розуміння спільних їхніх коренів, потреби тісних взаємозв'язків у вивченні самотності слов'янського світу і відчуття в усній творчості, міфології народів справжнього фундаменту національного розвитку і майбутнього процвітання” /Дмитренко, 2004. – С. 58/.

Видатними діячами національного відродження були: у сербів – В. Караджич; у чехів та словаків – П. Шафарик, Й. Юнгман, Я. Коллар, В. Танка, Ф. Челаківський; у хорватів – Л. Гай; у болгарів – Ю. Венелін; у поляків – К. Бродзінський, В. Залеський, Л. Голембйовський, К. Вуйціцький, Ж. Паулі.

Основоположником російської міфологічної школи вважається філолог і мистецтвознавець Федір Буслаєв (1818–1897). Вчений переконливо доводив, що міфологія не дається Богами, її творить народ: “Тією силою, якою творилася мова, творилися і міфи народу”. Слід зауважити, що у статті “Про епічні вислови української поезії” Ф. Буслаєв аргументовано довів українське походження “Слова о полку Ігоревім” /Буслаєв, 1990. – С. 94/. У цій знаменитій пам'ятці XII ст. згадані Боги Стрибог, Даждбог, Велес, Хорс, Див, Обида, Желя, Троян.

Іншим яскравим представником російської міфологічної школи був історик, літературознавець і фольклорист Олександр Афанасьєв (1826–1871). Його капітальна тритомна праця “Поэтические воззрения славян на природу”, в якій використано чимало матеріалу з українських народних вірувань, не втратила своєї цінності і сьогодні. Відомий український вчений Віктор Давидюк зазначає, що ця праця “за кількістю зібраного матеріалу переважає навіть відомі дослідження Дж. Фрезера /Давидюк, 1992.– С. 5/. Своїм доробком О. Афанасьєв намагався звести всю народну міфологію до відображення різних явищ природи. У міфопоетичній формі науковець робить цікаві розвідки про світло і тьму, небо і землю, Іллю-громовика (Перуна) та Огненну Марію, про Рода і Рожаниць, про Сонце, грозу, вітер, Перунів цвіт, відьом, перевертнів і т. ін.

Визначний фольклорист та етнограф Володимир Гнатюк (1871–1926) у листі від 13 червня 1924 р. до свого приятеля в Ужгороді, щодо прогалини в українській міфології: “Я вже давно хотів видати “Українську міфологію” (популярну для широких кругів), бо вважаю її дуже цінним остатком нашої старшої культури. І коли Ви переглянете слов'янську міфологію – чи Махаля, чи Нідерлього (що написані найкритичніше), побачите, що найбільша частина матеріалу, на який вони опираються, наша – українська. Тим часом самі українці ні не знають сього, ні не цінять (тому, що не знають)”.

Працюючи над “Нарисом з української міфології”, В. Гнатюк застерігав, що його розвідка не дає повної картини з народної міфології, оскільки немає достатньої кількості писемних пам'яток, які б описували культ українців “з такими подробицями, як се має місце, приміром, у старовинних греків”. Однак вчений добре розумів цілісну потребу такої праці, бо вже і на основі наявних історичних джерел “можемо відтворити собі доволі повний образ первісного релігійного світогляду наших предків”. В “Останках передхристиянського світогляду наших предків” (1912) В. Гнатюк, зокрема, наголошує: “Наші давні предки були з огляду на віру пантеїстами. Вони вірили, що весь світ, небо, повітря й уся земля заповнені богами та що вся природа – жива, повна всякого дива, а в ній усе думає й говорить нарівні з людьми та богами. На чолі світу стояли боги, що всім кермували; за ними тягнувся цілий ряд нижчих божеств та демонів, який старшим богам стояв до послуги; на кінці стояли люди, обдаровані надприродною силою, які могли не лише конкурувати з демонами та сперечатися з ними, але навіть примушували сповняти їхню волю, коли сього вимагали обставини”.

У “Нарисі з української міфології”, який побачив світ лише у 2000 р. у Львові, В. Гнатюк подає літописні згадки про вищих Богів Русі (Сварога, Перуна, Дажбога, Хорса, Велеса, Стрибога, Трояна, Мокош, Світовида, Сімаргла). В “Огляді праць із царини слов'янської міфології” Любора Нідерле (1865–1944), які В. Гнатюк наводить у зазначеній праці, вчений, зокрема, зазначає, що на полі “культурних старинностей” працювало багато дослідників, однак “в них бачимо незвичайно часто, як старі хроністи влітають до своїх історій образи поганського Олімпу, що в меншій або більшій частині зовсім вудумані”... Це видно з хроніки Бота (1492), в якій знаходимо не тільки описання, але й “образки” Богів, У поляків – Ол. Гваніній (Ал. Гвагнін), М. Меховський, М. Кромер; у чехів – у “Хроніці” Гайка з Лібочан, або в Павла Странського, особливо в Ів. Стршедовського, пароха в

Павловичах на Мораві. У його “Святій історії Моравській” наводяться нові імена Богів, на які вже спираються Мар. Ульман і Юрій Папанек. У XVII-XVIII ст. побачили світ навіть спеціальні розвідки з народної міфології – праці братів Френцелів, на основі яких Авраам у 1719 році видав наукову роботу. Л. Нідерле зауважує, що Френцель, як і інші історики після нього, опиралися не лише на давні джерела (не згадуючи “Повісті минулих літ” Нестора, бо й не знали), а також і на вигадки хроністів, зокрема Длугаша, Бота, Стршедовського, Гарткноха та І. Ласицького. У 1808 р. Й. Добровський писав: “Ніщо не потребує критичної перевірки і свідчення в області відомостей про народну старовину так дуже, як міфологія”. Навіть автор таких фундаментальних праць, з давньої культури стародавніх племен як “Слов’янські старожитності” (1837), “Слов’янське народознавство” (1843), “Про Сварога, Бога язичницьких слов’ян” (1844) П. Шафарик (1795–1861), на основі ще й фольклорних матеріалів, “не все міг видобути з зачарованого колеса, в яке попала була наука слов’янської міфології”. Далі Нідерле наводить авторів студій і статей з народної міфології, на які варто посилатися. Це – критичні праці Л. Леже, А. Кірпічнікова, Г. Крека, А. Соболевського, О. Веселовського, Т. Маретича, В. Нерінга, І. Шішманова, В. Ягича, О. Брікнера, а також І. Анічкова, Д. Зеленіна, С. Роженецького і М. Арнаудова. Особливо визнає у Польщі – І. Карловича, С. Матуляка, С. Заборовського; в Росії – П. Сирку, О. Фамінцина, Е. Вольшера, Б. Ліпунова, В. Мочульського, В. Міллера, Серебрянського; в Україні – І. Франка, В. Гнатюка; в Чехії – Ч. Зібрта, А. Черного, І. Ворячка, І. Совкупа; на півдні – М. Шкрепеля, І. Іванова, Т. Смічкляса /Гнатюк, 2000.– С. 242–248/.

Вчені вважають, що саме “Нарис з української міфології” В. Гнатюка, якщо не враховувати ще ранішої праці Івана Вагилевича (1811–1866) рукопису “Слов’янська демонологія”, є першою спробою характеристики вірувань українського народу. Фактично першим опублікованим підручником з української міфології вважається монографія митрополита Іларіона (Івана Огієнка, 1882–1972) “Дохристиянські вірування українського народу” (Вінніпег, 1965), перевидана репринтним способом в Україні (1992). У книзі описано дохристиянські вірування та коротко розповідається про головних Богів Володимирового пантеону та інших давньоукраїнських Богів (*Сварог, Перун, Даждзьбог, Хорс, Велес (Волос), Стрибог, Симагел, Мокошга, Ладо й Ладо, Лель і Полель, Ярило, Купайло, Див, Діва, Тур, Рід і Рожаниця, Троян, Доля, Перелут, Марена*).

Як переконують вчені, розглядаючи давньоукраїнських Богів, згадуваних в історичних джерелах, можна розподілити їх на декілька груп: в одну групу входять Сварог і Сварожичі (Дажбог, Сварожич і Святovid); в іншу – божества родючості: Род, Велес-Волос, Яровит, Ярило. Громовержець Перун, здається, залишається окремо. Однак видатний чеський археолог-слов’янознавець Л. Нідерле у знаменитій монографії “Життя давніх слов’ян” (1916) починає свій огляд “широко відомих богів” з Перуна, роблячи висновок, що він був Богом не тільки одних русичів і не був результатом запозичення у варягів. Культ Перуна засвідчено у південних племен. Нідерле зазначає, що слов’янський Олімп, якщо відкинути недостовірні і сумнівні відомості про Богів, уявляється досить бідним, багатого біднішим від грецької, іранської, римської, кельтської і навіть германської міфо-релігійної творчості. Він зображується досить примітивно, однак має в собі багату демонологію, окрім того, з неї стали відокремлюватися і возвеличуватися окремі персонажі, наділені функціями індивідуальних Богів, які на кінець язичництва створили сукупно вже справжні локальні системи Богів з відповідною ієрархією, храмами і культом /Нідерле, 2000. – С. 298/. У своїх “Слов’янських древностях” Л. Нідерле наводить такий перелік Богів: у східних племен – *Перун, Сварог, Сварожич, Дабог, Велес (Волос), Мокош, Хорс (Хрьсв)*), *Троян* (вважає несправжнім Богом); у балтійських племен – *Сварожич-Радгост, Святovid, Триглав, Ругевит, Геровит, Принегало, Сива, Пров, Подага, Чорнобог, Білобог*; Боги інших племен – *Морана, Лель, Полель, за Длугошем – Іеша, Ляда, Дзидзилеля, Ніа, Погода, Зівіє, Дзевана, Маржіана*.

Як зазначає Б. Рибаків, аналіз даних про чоловічі божества задля розуміння того чи іншого об’єкту “досить проблематичний уривчастістю і незіставленням багатьох чинників”. Саме тому, що про багатьох Богів досить обмежені етнографічні дані, не завжди можна визначити первісні їхні функції через нашарування пізніших епох. Однак ніхто з дослідників не заперечує, що чоловічі божества середньовіччя майже всі войовничі: їхні первісні функції заслонено, як і повинно було статися у ранньофеодальному суспільстві, великою кількістю зброї, обладунками, бойовими кінми і знаменами, якими наділили їх шанувальники-дружинники. Слід врахувати й думку Є. Анічкова, що першість Перуна на Русі – справа дуже пізня і відноситься до заснування Київської держави.

Окремі розвідки про богів Предків можна знайти в працях сучасних вчених. Це загальновідомі роботи Б. Рибаківа, М. Толстого, С. Токарева, В. Топорова, В. Іванова, Є. Мелетинського, а також у таких авторитетних виданнях, як “Мифы народов мира” (1997) і “Мифологический словарь” (1965). Заслуговують на увагу наукові розвідки Юрія Климця “Купальська обрядовість на Україні” (1990), Юрія Писаренка “Велес-Волос в язичницькому світогляді Давньої Русі” (1997), Віктора Давидюка “Первісна міфологія українського фольклору” (1997), Юрія Павленка “Дохристиянські вірування давнього населення України” (2000), Тараса Каляндрука “Загадки козацьких характерників” (2006) та ін.

М. Гальковський у своїй праці “Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси” наголошував, що в основі міфорелігійних вірувань були культ природи і культ Предків, які породили собі багато Богів: Сварога, Перуна, Дажбога, Стрибога. Цей висновок можна зробити вже на основі

двох праукраїнських Богів, чиї назви піддаються реконструкції. Це Рєгип (Перун) і Veles (Велес), а також пов'язаний з ними жіночий персонаж, праукраїнське ім'я якого залишається невідомим.

Людину передусім вражало небо з чудовим, променистим світилом – Сонцем; але не менш вражало її зміна явищ природи, особливо блискавка і грім, вода, рослини, тварини – все це жило незбагненою таїною, яка особливо відрізнялася від людського життя. І. Нечуй-Левицький зазначає: “Давній український народ славив світлі небесні сили, годив темним силам, щоб пригорнути до себе ласку неба, щоб присилувати всі сили служити його практичним цілям. Люди молилися небу, щоб загарбати собі небо, дощ, тепло, росу, погоду, щоб прогнати од себе холод, хмари, негоду... Ціль давнього українського поганства була практична, як і в індусів, і в греків, і в інших народів, котрі у молитвах до своїх богів просили собі всякого добра... /Левицький, 1992.– С. 4/. За Миколою Сумцовим (1854–1922) Сонце в народних віруваннях – божество милосердного блага. Сонце праведне. Сонце красне, Сонце Боже – ось епітети до нього. У замовляннях до Сонця благають про зцілення хвороб, про заступництво та в різних випадках. Найменування сонячного Бога різні – Дажьбог, Божич, Білобог, або Білун, Ярило, Ладо. За своєю суттю вони загадкові, а деякі з них, “наприклад Білун, Ярило, Ладо, могли бути простими епітетами при слові Дажьбог або при іншим власнім імені сонячного Бога, нині загубленому” /Сумцов, 1885.– С. 5/.

Крім вище згаданих Богів, до українського пантеону могли входити божества, імена яких відомі, принаймні, у двох різних міфотворчих традиціях. Таким є давньоруський Бог вогню Сварог і Сварожич, тобто син Сварога і Zuarasiz, як то зустрічаємо і в балтійських народів. Іншим прикладом є Дажьбог і Дабог (у сербському фольклорі). Складнішою є проблема щодо давньоруського Ярила і Яровита (лат. Gerovitus), знову ж у балтійських племен, в основі імен яких – давні епітети відповідних Богів. Подібні назви, можливо, співвідносилися також з Богами праукраїнського пантеону (напр. Мати Сира Земля та інші жіночі божества). Група Богів, пов'язаних з родючістю (Род, Белес, Ярило), неоднорідна за своїм походженням. Урочисте свято на честь Ярила, як про те згадують історичні джерела, відзначалося навесні ще у ХІІІ ст. Ярила-Яровита слід вважати найбільш пізнім за часом, тому що фалічні обряди, пов'язані з щорічними “похоронами Ярила”, дожили до ХІХ ст. і добре зафіксовані етнографами, у той час, як ім'я Рода майже забуто в ХVІ–ХVІІ ст., а від культу Белеса не залишилося ігрових обрядів і вцілів тільки звичай залишати на полі останній жмут колосків – “Велесу на борідку”.

Глибокі індо-європейські корені мають також праукраїнське розуміння душі, духа, що вирізняє людину серед інших істот, зокрема тварин, а також протиставлення життя і смерті, яке знаходить своє відображення у значній кількості універсальних персоніфікованих образів з українських фольклорних текстів. У своїй поетичній збірці (кінець ХVІІ – початок ХVІІІ ст.) священник, фольклорист-етнограф Климентій Зіновійович описав яскраву картину народних вірувань: про вітер, вогонь, смерть; про нехрещених немовлят, що помирають; про дівчат, які вмирають відразу після вінчання; про сни, про велетнів та ін.

Одними з найдавніших образів в українців вважаються Місяць і Сонце. Культ Місяця проіснував з ІV тис. до н. е. до ХІІ ст. н. е. Культ урочистого народження Молодика (1 січня) пов'язаний зі святкуванням 12 священних ночей творення Всесвіту Богинею Ладою. В Україні ще донедавна Місяць вважався Богом. Галицьке прислів'я каже: “Місяць – наш божок, а хто нам буде богувати, як його не стане”. В українській міфології Хорс – божество життєдайного сонячного світла, віддзеркаленого в Місяці, тому Місяць можна вважати братом Сонця, а Бога Хорса – сином Дажьбога. У давнину наші Предки Сонце уявляли колесом. За народним розумінням воно знаходиться на вершині Світового дерева. В українській міфології, крім антропоморфних уявлень про Сонце і Місяць, відомі і їхні зооморфні обличчя. Сонце могло уявлятися буйволом, волом, телям, півнем, а Місяць – короваєм, інколи козлом, бараном (пор. “рогатий”). Потрібно зауважити, що наші Предки, вшановуючи небесний вогонь (блискавку) і земний вогонь (сакральне вогнище і домашнє вогнище), не поклонялися Сонцю, як головному божеству, на відміну від деяких давньоіранських племен. Однак, як слушно зауважує Олександр Гільфердінг (1831–1872), ніхто з європейських народів не підійшов так близько до розуміння єдиного Бога, як давньоукраїнські племена.

Одним із характерних жанрів у східних народів вважаються духовні вірші, в яких християнська міфологія представлена у комплексі основних категорій давньоукраїнської міфології. У “Глибинній книзі” знаходимо співставлення людини і Всесвіту, мікро- і макрокосмосу, які співвідносяться з ведійським гімном про Пурушу і пов'язуються із загально-європейським міфом про творення світу з людського тіла. У “Глибинній книзі” Правда і Кривда ототожнюються з Білобогом і Чорнобогом.

Уявлення про “першолюдину” сягає часів трипільської культури, що засвідчує зображення чотирирукого велетня з Петрен. Вищою формою трипільського ритуального мистецтва є також зображення антропоморфних і людських фігурок. Трипалі фігурки завжди обрамлені чітким знаком у вигляді літери “О” з гострими верхом і низом. Подібне зображення дожило до середньовіччя як обов'язкове оточення голови сина Божого Ісуса Христа, і має назву “Слава Господня”, – сяюче коло чи еліпс.

Індо-європейські витоки давньоукраїнських вірувань, що відзначаються глибокою архаїчністю, дозволяють побачити у цих відображеннях фрагменти стародавнього шару міфологічних уявлень

наших Предків. Але найбільш архаїчним в українців є Світове дерево, яке знаходиться у Вирії. За його допомогою моделюється троїста вертикальна структура світу – три царства: небо, земля і потойбічний світ, а також чотиристороння горизонтальна структура (північ, захід, південь, схід), життя і смерть (зелене і сухе дерево) і т. ін. Дерево Життя згадується у колядках, щедрівках, веснянках та купальських піснях. З Деревом Життя деміурги-птахи беруть участь у творенні світу. З Дерева Життя, яке зросло з первовічних космічних вод, народилася і Богиня Всесвіту Лада. Першотворцем Всеєдиного Ладу на Небі і на Землі вважається Бог Ладо.

Праматір Лада згадується майже в усіх давньоруських повчаннях. Богиня добре відома у фольклорі інших народів. Рожаниця-Лада завжди згадується з чоловічим божеством Родом. Поруч з Ладодою часто зустрічаємо її чоловіка Лада та доньку Лелю. Важливим елементом обрядових пісень є пряме звертання до Лади як до “Вишнього Божества”: “Благослови, Мати, ой, Мати-Лада, Мати, Весну закликати!”; “Слухай нас, Лада”; “Пісні, Лада, співаємо Тобі”.

Ладу вшановують Великою Богинею також у Литві. За свідченням Стрийковського (XVI ст.), литовці приносили Ладі в жертву білого півня і співали: “Ладо, Ладо, Ладо, велике наше Божество”.

У чеській пам’ятці 1202 р. Венера пояснюється іменем Лади, а в Густинському літописі, за польським істориком Стрийковським читаємо: “...Четвертый идол – Ладо. Сего имяху Бога веселия и всякого благополучия. Жертвы ему приношаху готовящийся к браку, помощью Лада мнящих себе добро веселие и любезно житие стяжати”. Те ж саме засвідчує й І. Гізель у “Синописі” 1674 р.

На відміну від грецької міфології, яка вже з VII ст. стала об’єктом (а можливо, певною мірою і жертвою), як зазначає Б. Рыбаков, літературної обробки і творчого збагачення жерцями, письменниками і спеціальними міфограмами, міфологія Предків, як “життя богів”, залишилася неописаною / Рыбаков, 1981.– С. 354/.

Для пізнання міфо-релігійного світогляду давніх українців надзвичайно важливі для нас дані іноземних істориків. У цьому плані значний інтерес становлять праці “батька історії”, грецького ученого Геродота (бл. 490 – після 430 рр. до н. е.), автора “Історії” – про давні звичаї та уявлення наших предків, візантійського історика Прокопія Кесарійського (бл. 500 – після 565), автора “Історії війн Юстиніана” та “Таємної історії” – про Єдиного Бога, творця перунів, єдиного володаря всього світу, та німецького священика Гельмгольда (бл. 1125 – після 1177), автора “Слов’янської хроніки” – одного з найважливіших джерел з історії полабських народів.

Як зазначає М. Дмитренко, “Відчуття залежності від божества – перша причина язичницької релігії. Від такої залежності народився міф про богів як перша поетична форма народного світогляду” /Дмитренко, 2004.– С. 95/. Слово Бог знаходимо у іменах значної кількості давньоукраїнських Богів: Білобог, Чорнобог, Стрибог, Дажбог та ін., що дозволяє бачити в їхніх назвах відображення стародавнього пласти міфічних уявлень праукраїнців.

В Густинському літописі, у статтях “о идолах русских” зустрічаємо такі божества: *Перун, Волос, Позвизд, або Похвист, Ладо, Кунало, Коляда, Хорс, Дажбог, Стрибог, Смаргг, Мокош*. У Синописі, зокрема у статті “о идолах Владимировых”, згадуються ті самі божества, а крім них – Лель і Полель, діти Лади. На думку В. Горленка, Густинський літопис започаткував наукове вивчення староруських і давньоукраїнських народних вірувань, свят та обрядів: “згадка його (автора. — В. В.) про поклоніння “бездушним вешем и стихиям” являє собою одну з небагатьох у ранній східнослов’янській літературі звісток про тотемізм слов’ян, зокрема східних” /Горленко, 1964.– С. 43/.

Дохристиянські вірування досягли свого апогею за часів формування Київської держави (IX-X ст.), коли культ Перуна, Бога грози і покровителя війська і князів, став державною релігією. Найвищим досягненням теології Предків вважається Збруцький Світовид (IX ст.), скульптуру якого знайдено на Тернопільщині у 1848 р. Саме святилище знаходилося на високій горі Богит і існувало зі скіфських часів. Скульптура була викрашена у червоній колір. Для скульптурного зображення наші Предки брали форму “лінгами”, джерела життя Рода, який, за свідченням середньовічних авторів, знаходився на небі. Богиня родючості Мокоша, Бог достатку Велес, Богиня любові Лада, Бог “білого світла” і Сонця Дажбог, Бог грози і покровитель воїнів Перун – усі ці Боги з’єдналися в єдиний образ Рода, шапка якого увінчує всю композицію. Заразом низ статуї символізує три світи: небо – світ Прав, землю – світ Яв і потойбіччя – світ Нав. Вчені ототожнюють Збруцького Світовида з пантеоном Великого князя Володимира Святославовича 980 р. Минуло декілька століть, і княжий Перун очолив пантеон, ставши першим Богом у системі державотворення всієї Русі. Новий пантеон протиставлявся християнському, заразом і ототожнювався з ним. У християнстві Бог-Отець, творець світу, в Предків Сварог – “Бог-Отець небесний”; у християнстві Бог-Син, Ісус Христос, в Предків – Дажбог – Бог-Син небесного Сварога; у християнстві Бог-дух святий, в Предків – Див – крилатий фантастичний птах; у християнстві Богородиця Марія, в Предків – Богиня жіноцтва Мокоша. За свідченням вчених, волхви, які придумали новий пантеон, намагалися у такий спосіб стерти різницю між віруваннями предків і християнством /Рыбаков, 1987.– С. 768/.

Свідчення про міфо-релігійний світогляд східних племен знаходимо у “Повісті минулих літ” (початок XII ст.) під 980 роком, коли Великий князь Володимир спробував створити загальнодержавний пантеон: “І став Володимир княжити у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі поза двором

теремним: Перуна дерев'яного, а голова його була срібна, а вус – золотий, – і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Мокош” /ПВЛ, 1950. – Ч. 1. – С. 56/.

За своїми соціальними функціями Перун був Богом княжої дружини. Перуну, як і Велесу, ще з часів князя Святослава клялися. За припущенням відомого українського вченого Юрія Павленка саме Сварог, Перун та Велес “упродовж I тис. н. е. відігравали провідну роль у релігійному житті слов'ян” /Павленко, 2000. – С. 247/.

За даними давньоруських повчань, культ Бога вогню Сварога тісно пов'язаний з давньогрецьким Гефестом. У “Повісті минулих літ” говориться: “Цар Сонце, син Сварогів, цебто Дажбог, був же мужем сильним”. У давньоруському пантеоні особливо підкреслюються зв'язки Сварога з Дажбогом, названим у літописах сином Сварога. Автор літопису виділяє у віруваннях предків три періоди. Перший – найдавніший – до Сварога, коли люди “палицями і камінням билися”. Другий період пов'язаний з появою Сварога. За нього люди “стали кувати оружжя”. За сина Сварога Сварожича (він же Дажбог) почався третій період, коли “стали його [царя] прославляти”.

Дажбог у пантеоні князя Володимира – Аполлон – божество все-охоплююче, пов'язане з сонячною природою, з річним сонячним циклом. В Іпатіївському літописі під 1114 р. подається переклад візантійської “Хроніки” Іоанна Малали, в якій автор називає Дажбога “царем Сонцем” і “сином Сварога”: “А після цього царствував син його на ймення Сонце, – що його зовуть Дажбогом...” У “Слові о полку Ігоревім” русичів названо “Дажбожими онуками”.

Стрибог у “Слові” – родоначальник усіх вітрів: “Ось вітри, Стрибожі внуки, віють з моря стрілами на хоробрі полки Ігореві”.

Єдине жіноче божество у пантеоні – Мокоша, Богиня жіноцтва та жіночого ремесла. Вона була головною Богинею праукраїнського пантеону, що й відмічено скульптором, автором Збруцького Світовида. Мокоша вважалася Великою Богинею милосердя, жіночої працелюбності та майстерності, родючості і животворної жіночої сили. Деякі дослідники вважають Мокошу Богинею смерті. Вона – дух померлого, помешканням якого є водна стихія /Гальковский, 1916.— С 34/. Мокоша – посередниця між небом і землею, а тому у весняному циклі на ритуальних рушниках Богиня родючості завжди зображувалася з піднятими до неба руками.

Симарла деякі дослідники вважають іранським божеством.

У 988 р. князь Володимир наказав знищити Богів: одних порубати, інших – спалити. Особливої зневаги зазнав Перун, якого було кинуте в Почайну. Така сама доля судилася й іншим божествам 991 р. в Новгороді.

Крім Богів Володимирового пантеону, відомі й інші міфологічні персонажі, про яких згадують пізніші історичні джерела. Культ Рода виник, як зазначають вчені, не раніше II тис. до н. е. і продовжував існувати на Русі, незважаючи на введений Володимиром культ Перуна.

На початку XII ст. руський письменник, сучасник Володимира Мономаха (наймовіріше Даниїл Паломник), у своїй проповіді “Слово про покління ідолам” подає досить цікаву інтерпретацію культу предків, виділивши у ньому чотири етапи. Наведемо її в редакції Б. Рибаківа:

1. Культ “упирів (вампірів) і берегинь” – дуалістичний анімізм первісних мисливців кам'яного віку, який одухотворявав усю природу і поділяв духів на ворожих і доброзичливих.

2. Культ землеробських небесних божеств “Роду і рожаниць”. Історично дві рожаниці передували Роду; це були Богині плодючості всього живого, котрі згодом стали матриархальними Богинями родючості (енеоліт). Род – подальша, патріархальна стадія розвитку тих самих уявлень, що трансформувалися за бронзової доби в первіснообщинний землеробський монотеїзм. Автор XII ст. вважає, що культ Роду був притаманний не лише предкам, але й багатьом народам Близького Сходу і Середземномор'я. Можна гадати, що в джерелах Род виступає і під іменем Сварога (“Небесний” – архаїчна форма) чи Стрибога (“Бог-Отець” – форма, відома з X ст.). Цілком ймовірно, що однією з подоб верховного небесного божества був і індоевропейський Deus Дий (Див?). Культ двох рожаниць пережив культ Рода.

3. Культ Перуна, який був у давнину Богом грози, блискавки і грому, а пізніше став божеством війни і покровителем воїнів та князів. Зі створенням держави – Перун став першим, головним божеством у князівсько-державному культі X ст.

4. Після “прийняття християнства” 988 р. дохристиянські вірування Предків продовжували існувати, відсунувшись на окраїни держави /Рыбаков, 1988. – С. 755/.

Далі Б. Рибаків відзначає, що свій світогляд Предки зберегли аж до XIX–XX ст.

Найголовнішим і найсуттєвішим є те, що церковні письменники XI–XIII ст. протиставляють Рода старозавітному Богові Саваофу, творцеві Всесвіту. Пізніше його відповідником став землеробський культ Сварога, Бога неба, володаря всього живого.

Якщо Рода пов'язували з сімейно-родовим культом, то Коляду, Ярила, Купала – із сезонними обрядами; інші, напр., Троян, Переплут, для дослідників виконували менш зрозумілі функції. Одні вчені вбачають, приміром, у Переплуті Ярила, інші вважають його божеством лісу, яке любить завести людину у чужу для нього стихію.

У “Стоглаві” (1551 р.) досить докладно описується поклоніння Богові Купалу. В Густинському літописі Купало вважається Богом земної родючості. Анонімний автор статті “Народный русский

праздник Купала” вважає його “Богом давніх слов’ян”, покровителем земних плодів і квітів /Дьяченко, 1900.– С. 275, 1029/. Автор “Синопису” вбачає у Купалі Богиню вогню та води літнього сонцестояння (у стародавніх греків – Кібела) /Иванов, Топоров, 1974.– С. 217/.

У “Слов’янській хроніці” Гельмгольда (XII ст.) знаходимо, що від доброго Бога Білобога чекали щасливої долі, а від злого Чорнобога – нещастя.

За Густинським літописом (під 1070 р.), волхви були переконані (“два суть бози, один небесный, другой во аде”), що Чорнобог живе у пеклі. Як день завжди змінює ніч, так і Чорнобог вічно змагається з Білобогом.

Запровадження християнства на українських землях зруйнувало цілісність української міфології, образи вищих Богів якої почали наділяти негативними якостями або взагалі замінювати християнськими святими: Перуна – святим Іллею, Велеса – святим Власієм, Ярила – святим Юрієм (Георгієм), Зорю-Зоряницю – Богородицею і т. д. Більш стійкою виявилася “нижча” міфологія – демонологія – уявлення про духів природи, чаклунів, відьом, лісовиків, домовиків, упирів, русалок, мавок та ін., окремі компоненти якої зберігаються й донині. Народний календар майже повністю підкорив церковні обряди, святкування господніх і богородичних свят, днів особливо вшановуваних святих (св. Миколая, св. Георгія, св. Параскеви-П’ятниці, св. Варвари, св. Василя та ін.). По суті, майже на всі церковні свята наклалися дохристиянські звичаї та обряди. Прикладом цього можуть бути водіння кози на Різдво та Новий рік або обряд биття дітей вербовою галузкою у неділю за тиждень перед Великоднем із стародавнім замовлянням: “Будь здоровий, як вода! Будь багатий, як земля, і рости, як верба!” Залишки вірувань Предків яскраво виражені у культурі вогню (Різдво, Благовіщення, Купала), культурі хліба (Обжинки), культурі води (Водохреща, Купала); сьогодні їхні сакральні елементи виконують ключові ритуальні функції і в християнстві. Зокрема, хліб “замінює” в літургії Тіло Христове; освячена вода лежить в основі таїнства хрещення; свята вода здатна оберігати від бісівських впливів; вогонь – лампадний і від свічок – безкровна жертва Богу; Земля – матеріальна сутність людської плоті (“яко земля еси єсть и в землю отыщеси”). Дохристиянські вірування предків, переплівшись із панівною християнською релігією, стали невід’ємною частиною двовір’я. Слід зауважити також, що наші предки не вбачали у своїх віруваннях якогось двовір’я. Український народ, живучи у двовір’ї, не бачить у своїх обрядодійствах якогось “язичництва”. Давні українці, поряд з християнством вшановували разом і старі празники зі своїми хатніми божествами. Шкода, що християнство у такий спосіб завдало значної шкоди віруванням Предків: змішало, перейменувало все, тому не просто сьогодні віднайти навіть справжнє давнє повір’я, яке ще живе і не носить на собі відбитків християнської традиції, як то бачимо, наприклад, у випадку з боготворенням заступника Перуна св. Іллі. Новогорецький образ Іллі містить у собі давні міфічні уламки, скріплені між собою в одне ціле християнством. Однак і сьогодні українець, виконуючи повсякденні релігійні обряди вдома, а чи в полі, залишається вірним тим давнім традиціям.

Останнім часом інтерес до пізнання світогляду та ідеології давніх вірувань Предків зріс не тільки в українців. Це пов’язано з прагненням сучасної людини якомога повніше зрозуміти своїх попередників. 1998 року у Литві відбувся Світовий конгрес етнічних релігій (WCER), на якому було ухвалено декларацію. В ній говориться: “Кожна країна і кожен народ мають свої власні локальні релігії (національну віру, світогляд, міфологію, фольклор і т. ін.), які відображають їхнє світобачення, історичний розвиток і виробляють Божественне ставлення до Природи свого краю та Закони праведного життя... Висловлюємо загальну нашу позицію в світі, що ґрунтується на нашому спільному історичному досвіді: адже нашим етнічним релігіям у минулому завдано значних втрат страждань і знищення їх світовими релігіями, які вважають себе єдиними претендентами на істину... Ми віримо, що світанок нової ери індивідуальної та інтелектуальної свободи й усебічного обміну думками (інформацією) дасть нам можливість почати нове відродження наших власних духовних коренів, аби повернути втрачену спадщину”...

Міфопоетичний космос широко представлений у фольклорних творах давніх українців. Це стосується, насамперед, різдвяних свят, купальської обрядовості, зелених свят тощо. Однак цей безмежний народний пласт, що несе у собі індо-європейські витоки, ще чекає на свого дослідника, який, без сумніву, сягнувши у сповнену таємниць і загадок глибін часу, духовно збагатиться тим світосприйняттям.

Значення класичної міфологічної школи ще й сьогодні об’єктивно не оцінено. М. Дмитренко зазначає, що “суттєвою рисою вчення про міф і символ в українських вчених було опертя на останки міфологічного світогляду, що збереглися в мові, ритуалах, обрядах, звичаях, фольклорі, загалом побуті. Дослідження української старовини сприяли активізації збирацької роботи, привернули увагу збирачів не тільки до пісень, дум, але й до замовлянь, казок, легенд, загадок, повір’їв, прикмет, голосінь, прокльонів тощо. Представники української науки, студуючи міфи, доказували давність походження, автохтонність та високий рівень розвитку етносу, багатство й естетику його усної творчості, розкривали чинники, що впливали на формування національної самобутності українського народу, його менталітету, особливої символічно-ідеальної картини світу як вершинного досягнення хліборобської цивілізації” /Дмитренко, 2004. – С. 134/. Роман Кирчів наголошує: “Студії над українською міфологією – нашою прадавньою культурною спадщиною, релікти якої й досі залиша-

ються живучими в духовності українського народу і є одним з вагомих свідчень глибини його етногенетичного кореня та багатотисячової безперервності і спадкоємності культурної традиції, потребують продовження зусиллями серйозних, компетентних дослідників” /Кирчів, 2000.– С. 37/.

Сьогодні ми, українці, стали спадкоємцями міфо-релігійного світогляду Предків. Особливу увагу звернено до фундаторів української етнографії як науки, зокрема – до Якова Головацького, Олександра Потєбні, Миколи Сумцова, Миколи Костомарова, Михайла Максимовича, Івана Франка, Олександра Котляревського та ін. Треба також з розумінням поставитися до критичних статей чеського археолога-слов'янознавця Любора Нідерле, який зазначав, що слов'яни – тільки одне з могутніх племен, яке жило на теренах теперішньої України, а таких племен був не один десяток. Саме тому накопичені упродовж віків народні духовні багатства, попередні набутки вчених змусили автора певною мірою узагальнити знання з міфології племен і народів, які проживали на теренах України, і зробити на основі історичних джерел, які, власне, і складають її кістяк, спробу наукової реконструкції міфорелігійного світогляду наших Предків, зокрема пантеону українських Богів. Мета дослідження – спираючись на наукові джерела ХІХ–ХХ ст., не лише зібрати воедино релікти світу уявлень про давньоукраїнських Богів, але й, в міру можливостей, на їхній основі спробувати відтворити хоча б незначну частину того величезного духовного світу міфо-поетичних уявлень, в яких жили наші Предки. Одним із вагомих аргументів на користь актуальності пропонованого дослідження є відсутність спеціальних розвідок з вірувань українців, не зважаючи на те, що їхні хронологічні рамки окреслюються від найархаїчніших часів.

Автор не претендує на вичерпне висвітлення згаданої проблеми. Її у даній монографії лише поставлено. Суттєвим недоліком розпочатих у цьому напрямку досліджень є недостатність наукових висновків по кожному з написаних розділів. Це пов'язано із загальною недооцінкою тих результатів, які може і повинна дати наука щодо міфо-релігійних вірувань Предків. Схему, запроваджену в монографії, складено переважно на основі досліджень визначних українських та зарубіжних учених-міфологів світогляду наших Предків, їхніх космогонічних, міфо-релігійних уявлень та вірувань. Це стосується, передусім, літописних та архівних досліджень етнографічних і фольклорних народних уявлень, філологічних праць з давньоруської і церковнослов'янської мов, довідково-енциклопедичних джерел, археологічних та архітектурних пам'яток, а також сучасних польових досліджень з урахуванням викладених у монографії думок з питань міфологічного світогляду та уявлень давніх племен і народів, які проживали на теренах сучасної України.